

Key words: *Manuscripts and Textual Studies
Department of Shevchenko Institute of Literature
of NAS of Ukraine, creative and epistolary heritage,
storage units.*

УДК 94(477):092

Мовчун А.І.,

*завідувач науково-дослідної
лабораторії грінченкознавства
Київського університету імені Бориса Грінченка,
кандидат педагогічних наук*

КОЛИ ХОРОНИЛИ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

У статті на основі архівних матеріалів виправлено прикру помилку грінченкознавців, що визначали дату поховання Б. Грінченка 9 травня 1910 р. Насправді ця дата подавалася за старим стилем. За новим стилем Б. Грінченка хоронили на Байковому цвинтарі 22 травня 1910 р.

Ключові слова: *національне пробудження, похорон у Києві, 9 травня, 22 травня, газета «Рада», тогочасна преса.*

На початку XX ст. (1908–1913) Україна втратила чимало своїх видатних діячів: В. Антоновича, М. Кропивницького, Б. Грінченка, М. Аркаса, М. Лисенка, Лесю Українку, В. Доманицького, Д. Січинського, А. Куїнджі, Г. Барвінок, А. Тесленка, П. Житецького, М. Самокиша. Сумом і болем озвалася їх смерть у серцях тих українців, яких Б. Грінченко називав не українофілами, а свідомими українцями. Однак саме його смерть буквально розбудила українське суспільство, яке осмислило величину Грінченкової громадсько-культурної діяльності і відчуло трагедію втрати. Його похорон у Києві перетворився на масштабну акцію національного смутку і викликав сплеск національного пробудження. Оцінку ролі Б. Грінченка в українському культурному житті подав І. Липа: «Ім'я

його щодня було на вустах у тисячі людей, то тут, то там, скрізь по Україні, бо в яку тільки сферу українознавства не заглянеш, зустрінеш Грінченка». Слід зазначити, що І. Липа оцінює не тільки творчість, а й особисте життя Б. Грінченка називає великим і красивим твором. Трагедію втрати Б. Грінченка для України висловив також і С. Єфремов словами: «Не стало ... Того між нами, Кого звикли ми і в негоду, і в спеку палючу, і в люту хуртовину бачити завжди за роботою на нашій вбогій, занедбаній ниві, коло стерна нашого національного життя. Не багато таких працівників ми мали і таких небіжчиків не часто доводиться проводити».

Про те, що Б. Грінченко тяжко хворий, українські діячі знали вже з початку його хвороби. Знали, але вірили, що видужає, адже мав велику силу духу, та й сподівалися на теплий лігурийський клімат. Московські українці навіть кошти зібрали на його лікування. Щоправда, Б. Грінченко не взяв тих коштів, вважав, що вони потрібніші для інших, а він трохи підлікується і зможе заробити. І. Белоусов розповів, як йому не пощастило виконати ту місію передачі зібраних грошей від московської громади і як він змовився із С. Єфремовим, щоб ті кошти таки дійшли до адресата: «Так и не удалось мне выполнить взятую обязанность — вручить Б[орису] Д[митриевичу] пособие.

Вскоре я встретился с С.А. Ефремовым, близким знакомым Б[ориса] Д[митриевича], и рассказал ему о своем свидании с Б[орисом] Д[митриевиче]м. «Да, — сказал С[ергей] А[лександрович], — я из нескольких мест получил средства, на которые можно было бы отправить Б[ориса] Д[митриевича] за границу, но он и слышать не хочет об этих пособиях. Я уже придумал, как нужно сделать, — я сговорился с Б[орисом] Д[митриевиче]м об одной крупной работе, которую он взялся выполнить. И вот присланное я вручу ему как аванс».

Я передал С[ергею] А[лександровичу] ту сумму, которую привез из Москвы» [1, 112]

Зачатки страшної хвороби Б. Грінченко відчув ще в Олексіївці на Луганщині, працюючи в школі Христини Алчевської. Марія Загірня розповідає, що далось взнаки півторамісячне перебування 15-річного Бориса у в'язниці 1879 р., голодне його канцелярування в Харківській казенній палаті й напівголодне виснажливе вчителювання у селах Харківщини та Сумщини [2, 37–44]. Не забуваймо,

що в Олексіївці гостював 1890 р. за два тижні до своєї смерті (з відкритою формою туберкульозу) найкращий друг Борисів — письменник Трохим Зіньківський.

Діяльну участь у лікуванні вчителя своєї школи взяла Х.Д. Алчевська. Вона пропонувала йому оплатити поїздку на лікування в Крим та купити корову. Проте Б. Грінченко відмовився. Він не поїхав навіть і до батька на хутір Кути (Долбино), де зазвичай літував з родиною. Письменник на літо залишився в Олексіївці. Тепле степове повітря та добре харчування зупинили хворобу. Він підлікувався, і здавалося, що хвороба відступила, а вона тільки зачаїлася. І вибухнула...

Вибухнула після тяжко пережитої сімейної трагедії — смерті доні Насті і внука Волі. Настя, яка захопилася революційною діяльністю під час навчання у Львівському університеті, була ув'язнена в Лук'янівській темниці. Там вона й захворіла на сухоти.

Батько докладав усіх зусиль, щоб врятувати дочку. В архіві письменника збереглися чернетки його прохання в Санкт-Петербурзький Департамент поліції про визволення Насті під заставу. Для цього він навіть позичив 1000 крб.

Втративши рідних, письменник перебував у такому стані, що заздрив навіть місяцеві (про це йдеться у поезії, написаній під час лікування у Будаївці). Звертаючись до нічного світила, він запитував про свої болі:

Конституції, запевне,
Не зазнав ти серед неба,
І тікати від погромів
Там вгорі було не треба.

І твою бібліотеку
Не являлись розглядати,
Не везли тебе, як здобич,
За міцні залізні ґрати.

Ні дочки тобі, ні сина
Не поклали молодими
У холодну темну яму
Люди з гудзями ясними.

Ти не знав там, повновидий,
Угорі того нічого.
Ну а я... те все зазнав я
Та й багато, опріч того.

Через те тепер лежу я,
Занедбав гаї та луки
І про ліки розмовляю,
І лежать без діла руки...

1909.VI.14

Невблаганна смерть забрала 24-річну Настю 1 жовтня 1908 р. Невдовзі по тому, 14 лютого 1909 р., помер єдиний внучок Воля. Тоді ж письменник пережив ще одну втрату — померла його мати, яку він теж дуже любив. Ті потрясіння порвали в душі міцні струни, які пов'язували митця з життям. Невилікувані сухоти, що зачайлися в ньому, вибухнули з новою силою. Він лікувався у санаторно-сосновому Святошині, потім у Будаївці (нині — Боярка). Там у серпні 1909 р. Б. Грінченко складає духівницю і разом з Марією 3 вересня від'їжджає в Італію.

Після від'їзду Грінченка на лікування до Італії тогочасна українська громадськість уже усвідомлювала, що може втратити одного зі своїх найкращих представників. Це засвідчують повідомлення в пресі про його від'їзд і стан здоров'я. Так, газета «Рада» (1909. — 8 (24 вересня). — Ч. 203. — С. 2) сповістила: «Б.Д. і М.М. Грінченки 3 сентября виїхали зі Львова до Відня. Б.Д. Грінченко почуває себе гаразд. Під час подорожі до Львова проводжав дд. Грінченків до Бродів д. М.П. Левицький, а в Підзамчому зустрів їх д. Кость Паньківський, який і провів до Львова».

Газета «Діло» (Ч. 213. — Львів. — 29 н.ст. (16 ст.ст.) вересня 1909. — С. 3) також написала: «Д[обродій] Борис Грінченко — як довідуємося — спинився в італійському містечку Оспедалетті і тут, мабуть, остане і на дальше лічене. Шановний наш письменник почуває себе добре та вдоволений із гарної надморської околиці і милого повітря».

Та тим оптимістичним прогнозам не судилося здійснитися, доля не була милосердною до українського діяча. Він їхав за здоров'ям,

а судилося в тих чужих краях відійти у вічність. Марія Загірня скаже після його смерті: «Знаєте, така вже доля якась нещаслива була до краю. Навіть піти од цього життя довелося на чужині.

Не треба було нам їхати з дому, бо тяжко було йому на чужині. Це й наперед можна було знати, що так буде. Але з давніх-давен у його була мрія пожити зиму в Італії, то я й раділа, що здійсниться тая мрія, та й не одмовляла, а ще й намовляла його їхати. А там же все таке чуже, чуже. Навіть квіти не такі, як у нас...» [4, 95–104].

Йому, синові степової України, зробилося в Італії тісно, пригнічували гори, що півколом обступили море й вузьеньку смужечку землі. Там, за морем і горами, — широкі простори, серед яких почувався вільним. Брудне узбережжя, сморід від машин, суха і запорошена рослинність почали гнітити Бориса. Не міг він жити й без роботи. Тож дуже швидко його огорнула туга за рідним краєм, і не полишала вже до кінця життя. Письменник шукав розраду в роботі. Із листа М. Грінченко дізнаємося, що одразу після приїзду в Оспедалетті вони почали вивчати італійську мову і перекладати: «Спершу він сам перекладав, а потім удвох прочитували, перекладали, і я записувала переклад» [4, 95–104].

Не щастило й з погодою. Приїхав за теплом, а Лігурійське узбережжя вкрили приморозки, ранками калюжі пришерхали ясенцем, а холодний вітер видував тепло із помешкань, розрахованих на інший клімат. Доводилося міняти й помешкання: з отелю на Корсо Грінченки переїхали на квартиру, через кілька днів на іншу — в Колді-Роді, вул. Еммануеле, 2.

Серце Бориса ятрилося особистим болем — втратою рідних і нудьгою за рідним краєм та працею. Важко переніс Грінченко роковини Настуниної смерті, після них уже не міг виходити з хати, зліг зовсім.

Його мучили погані звістки з рідного краю, зокрема про справи з «Просвітою», яку намагалися закрити. «Хотілося там бути, працювати, боротися, а важко було й через хату перейти... Це дуже мучило. Нарешті я вмовила перестати на якийсь час перекладати, бо вже не ставало і в мене сили дивитися, як він останню силу напружує, щоб таки щось робити. Та це було незадовго до того, як уночі під 21 листопада полилася кров горлом. З того часу вже не вставав. Дуже йому тяжко було звикати лежати, а потім скорився. Терплячий був

надзвичайно. Ще зробився плеврит», — передає його страждання дружина [4, 95–104].

Проте, навіть не маючи змоги вставати, Борис Грінченко читав, добирав матеріали задля майбутньої праці про Мазепу, Дорошенка і думи кобзарські. Разом із Марією розпочав роботу над італійсько-українським словником: написано було чимало карток. А коли вже не зміг читати, то читала Марія, і так він добирав матеріали.

Вражає Грінченкова сила духу. Там, в Італії, він планував зайнятися після одужання наукою, «скласти словарь української мови великий і ввесь по-українському, без московських пояснень». «Казав, що вже не писатиме ніколи, мабуть, белетристики, бо, втративши дітей, почував, наче все в душі порвалося і вже не матиме сили писати белетристику. Не збирався й за публіцистику братись, а хотів працювати коло науки. Це ж була його мрія з давніх-давен. Думав написати дослід про думи кобзарські — малося бути два томи; про Дорошенка і про Мазепу. До цього всього збирав він матеріали. Але найближчою роботою мав бути Шевченків життєпис для дітей — форма белетристична. Цей життєпис хотів писати ще для Волі, а потім уже хотів присвятити його пам'яті. Теж багато виписок уже зроблено. Дитячої літератури не думав кидати, а видавати книжки хоч уже не для Волі, так на спомин про його. Так само були нові плани і про науково-популярні видання» [4, 95–104].

На жаль, не встиг, і Україна не має його двотомного наукового дослідження про думи кобзарські. Якби не його рання смерть, українська культура, очевидно, мала б наукові праці, рівновеликі його «Словарю» і «Етнографічним матеріалам». Великі втрати мала й дитяча література, адже разом із І. Франком Б. Грінченко був її основоположником.

Українську громадськість хвилював стан здоров'я Бориса Дмитровича. Так, у Станіславові (нині — Івано-Франківськ) молодь відзначила день народження Б. Грінченка мистецьким вечором, з якого надіслала письменникові вітальну адресу. Вона зберігається в архіві письменника. На жаль, того дня, як отримав, йому було погано, хотів прочитати, коли стане краще. Та так і не прочитав. Вітальна адреса свідчить про те, якої популярності набула діяльність Б. Грінченка серед молоді, містить також оцінку його особистості. Тому ми вважаємо за потрібне вперше її опублікувати:

Вельмишановний добродію!

Немає слів, щоб виказати оті думки і почування, які у нас збудила вістка про те, що Ви недужі.

На Ваших творах ми зросли, від Вашої Олесі вчилися любити рідну Україну, слідами Вашого життя трудящого клялися йти.

Своїм гарячим, смілим словом Ви промовляєте до нас зі сцени і з книжок; веде у бій за Правду і Добро; і поклик Ваш усе лунає так само грімко, як лунав у найтяжчі для України хвили, звучи до праці земляків. А в кожній стрічці Ваших творів ми відчуємо любов до всіх невольних та безщасних.

Ви стали наче батьком нашим, проводирем, порадиником і дивно рідним та близьким.

За те ж сьогодні ми, зійшовшись на вечір, Вам присвячений, виказуємо Вам найбільшу подяку нашу та пошану.

І всі гуртом бажаємо Вам всього найкращого — найперше ж — одужання. Щоб довго ще могли ми чути Ваш любий голос і радіти — і дождити так, як досі, нових все творів. Сто підписів

Д. Пісочинець прислав у Колді-Роді листа із газетною заміткою («Харьковские ведомости»), в якій була інформація про літературний вечір, що відбувся на честь Б. Грінченка у Харкові. Він писав, що в реальному училищі, де раніше вчився письменник, в його рідному навчальному закладі, зібралися люди. Слово про Б. Грінченка виголосила поетеса Христя Алчевська, яка ще в дитинстві, спілкуючись із його родиною і ним самим, відчувала вплив його ідей на її становленні як письменниці. На вечорі читалися оповідання Бориса Дмитровича у супроводі чарівного ліхтаря.

Про останні хвилини життя Бориса Грінченка і його смерть дружина розповіла в опублікованому нею до річниці смерті листі (ми цитували його вище).

Хоч в Україну линули недобрі вісті про здоров'я Б. Грінченка, однак звістка про його смерть виявилася несподівано жорстокою. Тогочасна преса (і українська, і закордонна) не проминула цієї трагічної звістки і відгукнулася численними повідомленнями і некрологами буквально на перших шпальтах.

Мета нашої статті — виправити прикру помилку грінченкознавців, що визначили дату поховання Б. Грінченка 9 травня 1910 р., тобто через три дні після смерті. Насправді ця дата подана за старим стилем. За новим стилем Б. Грінченка хоронили в Києві 22 травня 1910 р.

У цьому переконують документи, які подаємо нижче. Насамперед почнемо з листа дружини. Б. Грінченко пішов у вічність 23 квітня

(6 травня за новим стилем) 1910 р. о 18.30, і вже наступного дня Марія Миколаївна пише Д.Я. Грінченкові (батькові Бориса) листа із сумною звісткою. Привертаємо вашу увагу: в цьому листі вона повідомляє, що повезе прах Бориса з Італії аж 27 квітня, тобто через 4 дні, в дорозі будуть днів 9–10. Цей лист зберігається в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України (ф. 15, спр. 75), ми його публікуємо вперше:

Милый, дорогой, родной папа! Из моей телеграммы Вы уже знаете о постигшем нас великом горе.

Теперь я сижу возле него и пишу Вам, а он лежит такой тихий, спокойный, ясный. Скончался без мучений — тихо, тихо, даже не вздрогнул. В марте причащался, а относительно маслособорования не смогла я исполнить Вашего желания. Ваше письмо получилось в страстную субботу и три дня Пасхи священник не мог приехать, а потом Боря был настолько слаб, что его утомляло даже то, если кто проходил по комнате, и уже не мог выдержать.

Сегодня телеграфировали священнику, чтобы приехал отслужить похорон или панахиду, что он найдет нужным, так как похорон ведь будет служить в Киеве.

Только во вторник (27 числа) вечером смогу я увезти его отсюда; так долго потому, что много формальностей нужно исполнить. Говорят, что в дороге будем дней 9–10. Я Вам телеграфирую о дне прибытия в Киев — может быть, приедете на похорон. Если же не приедете, то я к Вам приеду.

14 апреля было Боре очень плохо: был сильный припадок удушья. После этого припадка он сказал мне, что во время повторения подобного припадка он может задохнуться, и потому просился со мной и сказал мне свою волю относительно того, что я должна делать без него. И просил передать Вам, что он благодарит Вас за все и просит простить его за все причиненные Вам огорчения.

О своем горе, дорогой папа, писать не буду. Вы его и так понимаете. Раньше получила присланные Вами 600 руб., а сегодня получу 700 руб. Горячо благодарю за них, так как теперь мне деньги очень нужны.

Любящая Вас
М. Гринченко
1910.IV.24

Если приедете в Киев, то с вокзала заезжайте на Безаковскую ул. (нині — вул. Степана Бандери. — М.А.) № 8 в «Українську книгарню» (це книгарня «Киевской Старины»), там у Степаненка узнаете, где я.

Уваги грінченкознавців не привернула фраза М. Грінченко і в статті «В Оспедалетті (3 листа Марії М. Грінченкової)», що була опублікована в збірнику «Над могилою Бориса Грінченка: Автобіографія, похорон, спомини, статті», упорядкованого С. Єфремовим: «Не пам'ятаю скільки, здається, два з половиною дні був Борис Дмитрович у хаті — еге, три ночі, а потім був у каплиці на цвинтарі...» Отже, три ночі прах письменника перебував у будинку, де він помер (на вул. Еммануеле, 2), тобто 6 травня був ще в Італії.

Встановити дату поховання допомагає тогочасна преса, яку ми уважно опрацювали. Про те, як проводжали Грінченка італійці, розповіла Н. Кибальчич: «В той день, як труну мали виряджати в дорогу, повіяв холодний вітер, “вітер з Росії”, насіяв на сонце хмари, і погода стала непривітною, осінньою. Поблідли різнобарвні килими трояндових плантацій, хмари затемнили зелені гори. Проти сивого неба різкими обрисами чорніли стрункі кипариси, що обступили капелу, де дожидався останньої подорожі великий син далекої України.

Згір'я, на котрому стоїть кладовище, все поросло пожовклою на сонці травою, чебрецем і зеленою березкою, що розсипала скрізь свої рожеві зірочки. Пахне сухим сіном, чебрецем. Пахне степом.

У темній маленькій капличці, прибраній пальмовим гіллям навхрест, стоїть дубова труна, покрита трояндами.

Приходять люде, беруть труну і по мармурових сходах поміж густими хрестами тихо несуть униз.

Через якийсь час по білій битій дорозі посувається чорний катафалк, а за ним їдемо ми, земляки, та купка італійців, з яких один несе червоний трояндовий вінок і червона довга стьожка має у повітрі» [3, 37–44].

Отже, труна була в капличці і, очевидно, кілька днів. Не могли Грінченка поховати у Києві на третій день після смерті.

Проаналізовані нами тогочасні часописи рясніють некрологами і повідомленнями про панахиди по Грінченку, зокрема в дев'ятини його відходу. Варто звернути увагу на те, що тогочасна преса вказувала дату свого виходу або тільки за старим стилем, або в дужках подавала і новий стиль також. Так, газета «Одесскій листок» зазначала тільки старий стиль, у № 95 від 27.04.1910 р. вона подала некролог, відзначивши титанічну працю Б. Грінченка, який «історію

свого життя пов'язав із історією відродження українського народу». «Смерть его огромная и пока незаменяемая утрата для Украины. В воскресенье, 2 мая, в девятый день смерти поэта одесские украинцы собираются служить по нем панахиду. Останки покойника везутся его женою в Киев для погребения», — повідомив «Одесский листок». Усі газети, що виходили в тодішній імперії, вмістили спочатку некролог, потім були повідомлення про панахиди по Грінченкові, потім — про прибуття його домовини і врешті — про похорон на Байковому цвинтарі.

Всі ці повідомлення, як пам'ять про чоловіка, вдова Грінченка збрала у велику теку, що зараз знаходиться в архіві ІР НБУВ (І, 34500). Не будемо їх аналізувати, хоч вони містять надзвичайно цінний матеріал щодо оцінки тогочасним суспільством діяльності Б. Грінченка. Ми звернемося до найбільш авторитетної тогочасної україномовної (точніше, двомовної) газети «Рада». Вона подавала числа свого виходу за старим стилем, а в дужках — за новим. Тож у № 93 від 25.04 (08.05) 1910 р. на першій шпальті вміщено некролог: 23 апріля (квітня) в Оспедалетті упокоївся Борис Грінченко. У цьому ж номері у відділі «Телеграми» знову повідомлення: «Смерть Бориса Грінченка (од влас. коресп.) Сан-Ремо, Італія. 23-го квітня, в 6–30 години вечора в Оспедалетті упокоївся Борис Грінченко. Тіло небіжчика буде перевезено в Київ». У відділі «По Росії» уже звістка-некролог: *«Борис Грінченко. Не встигла ще голосною луною розкотитися по зажуреній Україні сумна звістка про смерть М. Кропивницького, як надійшла нова болюча телеграма: помер Борис Дмитрович Грінченко. Не маємо зараз ні часу, ні змоги оцінювати цю невознаградиму вагу цієї втрати, але кожен, хто хоч трохи цікавився національним українським рухом за останні десятиліття, а поперед всього всі свідомі українці не тільки на російській Україні, а й скрізь, де тільки лунає українське слово, з важким болем відчують цю важку втрату. Хоча й давно вже було відомо, що становище його здоров'я майже безнадійне, але звістка про смерть Бориса Грінченка тяжко засмутила всіх, хто тільки розуміє все велике значіння його більш ніж двадцятип'ятилітньої літературної й громадської праці для національного відродження України. Земля тобі пером, шириий, невтомимий працювнику!»*

Отже, тільки в одному 93 номері «Ради» міститься три повідомлення про смерть Б. Грінченка (рис. 1).

Рис. 1. Газета «Рада» № 93

У № 105 «Ради» від 9 травня (22 *травня за новим стилем!*) на першій шпальті великими літерами надруковано повідомлення про похорон: «Сем'я покійного, Українське громадянство, редакція газети “Рада”, Київське Наукове Товариство, Київський Український Клуб, Рада б. Товариства “Просвіти” сповіщають, що похорон Бориса Грінченка відбудеться сьогодні на Байковому цвинтарі. Жалібний похід рушить з Володимирського Собору о 1 годині дня» (рис. 2).

Варто зазначити, що цей номер «Ради» майже повністю присвячений Б. Грінченку. Зі своїми спогадами про письменника виступили Д. Пісочинець, В. Доманицький, Л. Жебуньов, Л. Чулий, С. Гурковський, учні М. Божко, Г. Квасницький, А. Вечерницький. Поезію «Над могилою Б. Грінченка» опублікувала Дніпрова Чайка. У цьому ж номері «Ради» сповіщалося про створення громадського фонду Б. Грінченка, який на день похорону складав 902 карбованці 10 копійок. Заслуговує на увагу й замітка «Над домовиною Бориса

Рис. 2. Газета «Рада» № 105

Грінченка», у якій міститься матеріал про те, як українська громадськість зустріла напередодні 21 травня домовину Б. Грінченка на київському вокзалі. Щоб читач відчув атмосферу втрати, якою сповнилися серця тогочасних українців, подаємо передрук уривка з цієї замітки.

Над домовиною Бориса Грінченка

Після другої години на вокзал, де стояв вагон з домовиною, почало збиратися українське громадянство.

Близько вокзалу стояв вагон, прибраний з середини і з окола пальмами. Так його везено було з Італії. Через якийсь час прибули представники од багатьох городів і представники од київських українських інституцій та українського громадянства. Привезено було вінки та всі їх довелося скласти на колісницю, бо нести в руках або везти на візниках поліція не дозволила. О третій годині гурток студентів виніс із вагона домовину

з тілом небіжчика, і сумна процесія направилась по Безаківській вулиці до Володимирського собору.

Людей все прибувало, і коли дійшли до середини Безаківської вулиці, то людей зібралось стільки, що трамваї мусіли припинитися. По дорозі було положено ще кілька вінків.

Найбільше вінків було з стрічками жовтими та блакитними, а вінок положений італійцями з великою фіялковою стрічкою.

На домовині лежав вінок од дружини покійного з написом: «Вчителєві-порадникові доброму, дружині любій».

На колісниці були вінки з написами:

«Праця не згине між людьми даремно, Сонце засвітить колись».

Своєму першому редакторові засмучена тяжкою втратою редакція «Ради».

Друзі кохані, душу і тіло даймо за край свій єдиний. Ми для роботи на світ народились, ми для борні живемо. Борисові Грінченкові Слобідська Україна.

Славному борцеві за долю рідного народу. Від Полтавців.

Погасишмо в умовах тяжкої праці, славному світочу України Б.Д. Грінченкові від українців Курського міста.

Про тебе в нас згадка не згине, після тебе ще довгі години твоє діло не вмере серед нас. Незабутньому Борисові Грінченкові від друзів з Радзивилова.

Дорогому орачеві рідної ниви — елисаветградські українці.

Слова його лились, текли і в серце падали глибоко. Великому ратаєві на рідній українській ниві — видавництво «Вік».

Зерна неправди за собою ти не лишив. Робітникові, борцеві.

Любому другові, щирому порадникові і незабутньому вчителєві з незмірним жалем А. та В. Дурдуковські і С. Єфремов.

Серцю зітлілому з муки. Незабутньому вчителєві з гірким жалем Ганна та Вячеслав Прокоповичі.

Невтомному робітникові на ниві літературній. Книгарня ред. «Кіевская старина».

Невтомному робітникові Б.Д. Грінченкові від Друкарні 1-ої Друкарської Спілки.

Невтомному працівникові на українській ниві Борисові Грінченкові від української громади К. П. І.

Любому зятеві від шурина Олександра.

На вічне розставання остання шаноба — уклін. М.П. і Галочка П-ко.

В домовину я іду й навіки спочину, Мої ж діти зберуть урожай. Тяжко засмучені Н. і Д. Дорошенки.

В Італії положено вінок з таким написом: "Ultimo omaggio a qui lavoro tanto".

Великому списателю и неутомимому борцу за національное возрождение отъ любящихъ Берты и Иосифа.

Дяка і шана робітникам щирим. Борисові Грінченкові Київський Український Клуб.

Під похоронні дзвони та сумний спів великого хору процесія увійшла у Володимирський собор. Там посеред церкви на домовину було положено вінки і одправлено урочисту панахиду.

Тіло zostавлено в соборі до сьогодні. О 1-й годині сьогодні після панахиди жалібний похід рушить з Володимирського собору на Байкове кладовище.

Всі виступи і розповідь про те, як відбувся похорон, промови на похороні, написи на вінках, відгуки зарубіжної преси зібрані й видані С. Єфремовим у книжці «Над могилою Бориса Грінченка: Автобіографія, похорон, спомини, статті». У ній події похорону датовані 9 травня за старим стилем, який дослідники забули перевести на новий, тобто на 22 травня. Так, від дня похорону і аж до наших днів (більше 100 років!) вважали і, що прикро, писали в підручниках, що з Б. Грінченком прощалися в Києві 9 травня.

Отже, помилка полягає в тому, що день смерті Б. Грінченка подавався за новим стилем 6 травня, а день похорону — за старим стилем 9 травня (за новим стилем це — 22 травня). Так, насправді Б. Грінченка поховали на Байковому цвинтарі *22 травня 1910 р.* Пам'ятаймо цей день, він знаковий у нашій культурі. Цього дня 1861 р. Україна прийняла в своє лоно домовину з Т. Шевченком, якого перепоховали зі Смоленського Петербурзького кладовища на Тарасовій (Чернечій) горі. Цього ж дня через півстоліття у Києві поховали і невтомого українського діяча Бориса Грінченка. І було це *22 травня 1910 р.*

ДЖЕРЕЛА

1. Белоусов И. Из воспоминаний о Б.Д. Гринченко / И. Белоусов // Украинская жизнь. — 1913. — № 7–8. — С. 112–115.
2. Єфремов С. Грінченко Б. (Про життя його та діла) / С. Єфремов. — СПб. : Друкарня Бр. В. та Т. Линників, 1913. — 111 с.

3. Кибальчич Н.М. Останні часи Б. Грінченка / Н.М. Кибальчич // Над могилою Бориса Грінченка: Автобіографія, похорон, спомини, статті / [упоряд. С. Єфремов]. — К. : Друкарня 1-ї Київ. Друкарської Справи, 1910. — С. 37–44.
4. Грінченко М. В Оспедалетті (3 листа Марії М. Грінченкової) / М. Грінченко // Над могилою Бориса Грінченка: Автобіографія, похорон, спомини, статті / [упоряд. С. Єфремов]. — К. : Друкарня 1-ї Київ. Друкарської Справи, 1910. — С. 95–104.
5. Загірня М. Школи, де вчителював Борис Грінченко / М. Загірня // ІР НБУВ. — Ф. І. — Спр. 32541. — 510 арк.

В статье на основании архивных материалов исправлена ошибка гринченковедов, которые определяли дату похорон Б. Гринченко 9 мая 1910 г. На самом деле эта дата соответствует старому стилю. По новому стилю Б. Гринченко хоронили на Байковом кладбище 22 мая 1910 г.

Ключевые слова: национальное пробуждение, похорон в Киеве, 9 мая, 22 мая, газета «Рада», пресса того времени.

Based on the archival materials the article corrects the Grinchenko Studies specialists' mistake of defining the date of Borys Grinchenko's death on May 9, 191. Actually, this date corresponds to the old style. Borys Grinchenko was buried in Baikove cemetery on May 22, 1910 according to the new style.

Key words: national awakening, funeral in Kyiv, May 9, May 22, newspaper "Rada" ("The Council"), press of that time.